

Katarzyna Bortnowska
Warszawa

Narodowa rekonstrukcja procesu historycznoliterackiego na Białorusi

Dla literatury cała przeszłość jest teraźniejszością lub może się nią stać [...] „Bezczasowa teraźniejszość”, właściwa w sposób istotny literaturze, znaczy, że literatura przeszłości zawsze może współtworzyć współczesną teraźniejszość.

Ernst Robert Curtius

Proces historycznoliteracki i konstytuujące go prądy, epoki, tendencje to terminy kluczowe zarówno dla ogólnego rozumienia rozwoju kultury piśmiennej, jak i dla szczegółowego pojmowania indywidualnego charakteru literatur narodowych. Sposób definiowania tych podstawowych kategorii literaturoznawczych jest od lat przedmiotem dyskusji zachodnich badaczy. Dyskusja ta jednak nie została przeniesiona na grunt białoruski, gdzie wciąż w dużym stopniu dominuje delimitacja zaproponowana w 1920 roku na kartach pierwszej *Гісторыі беларускае літаратуры* przez Maksima Hareckiego¹ i sformułowana w dużej mierze w oparciu o przesłanki ideologiczne.

M. Harecki, jako inicjator szeroko rozumianych badań historycznoliterackich na Białorusi², wyróżnił trzy podstawowe etapy formowania się literatury

¹ Por. М. Г а р э ц к і, *Гісторыя беларускае літаратуры*, Вільня 1920. M. Harecki kilkakrotnie poprawiał i wznawiał swoje wydanie. Rozważania zawarte w niniejszym artykule oparte są na IV wydaniu *Гісторыі беларускае літаратуры* z 1926 roku, bowiem ich celem jest ukazanie mechanizmów rekonstrukcyjnych, nie zaś rzetelna analiza dokonań M. Hareckiego w tym obrębie. *Гісторыя беларускае літаратуры* stanowi jedynie egzemplifikację pewnych tendencji zarysowujących się w białoruskim literaturoznawstwie w pierwszej połowie XX wieku.

² Niektórzy badacze białoruscy stoją na stanowisku, że „źródeł literaturoznawstwa narodów wschodniosłowiańskich należy szukać w ich wspólnej skarbnicy literatury starożytnorudzkiej” (Por. Г. К і с л а ў, *Літаратуразнаўства і літаратурная крытыка Беларусі: ад вытокаў да пачатку XX стст.* [w:] *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў*, т. 2, *Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзя*, Мінск 2010, с. 463). Pierwsze opracowania mające na celu systematyzację dorobku piśmiennictwa białoruskiego powstawały jednak dopiero w XIX wieku (Por. np. P.J. Š a f á r i k, *Slovanský národopis*, Praga 1842; А. П ы п и н, *История русской этнографии*, т. 4, Санкт-Петербург 1892; А. П ы п и н, В. С п а с о в и ч, *История славянских литературъ*, 2-е изд., Санкт-Петербург 1879–1881; Е. К а р с к и й, *Белорусы*, т. 3, Москва-Петроград 1916–1922).

białoruskiej: 1. ludowa poezja ustna; 2. stara literatura (od X do XVIII wieku) i 3. nowa literatura (od XIX wieku). Etap pierwszy był w chwili wydania *Гісторыі беларускае літаратуры* już dosyć dobrze opracowany, głównie za sprawą XIX-wiecznych etnologów i folklorystów, którzy na fali romantycznej ludomanii zbierali pieśni i bajki ludowe (często tłumacząc je na język literacki – w tym przypadku głównie polski)³. Etap drugi zaś i początek trzeciego nie podlegały wcześniej szczegółowym badaniom literaturoznawczym. Tworząc więc *Historię literatury białoruskiej* M. Harecki w pewien sposób konstituował białoruski proces historycznoliteracki, dokonując samodzielnego wyboru postaci i utworów wchodzących w jego skład.

Rekonstruuąc drugi etap rozwoju literatury białoruskiej M. Harecki uwzględnił w nim takie postaci jak Cyryl Turowski, Eufrozyna Połocka, Franciszek Skaryna czy w końcu ks. Kajetan Maraszeuski. Dzięki zastosowanemu doborowi M. Harecki uzyskał niebagatelny efekt ciągłości białoruskiego procesu literackiego – zdołał udowodnić, iż piśmiennictwo rozwijało się na Białorusi nieprzerwanie od czasów twórczości ludowej, lecz dokonał tego w pewnym sensie kosztem jakościowym. Podstawowym kryterium, którym kierował się przy doborze postaci reprezentujących drugi etap rozwoju literatury białoruskiej, nie była bowiem wartość ich twórczości czy nawet twórczość w ogóle, a związek danej postaci z etnicznym terytorium Białorusi. Znakomitą ilustracją tej tezy jest fakt, iż w dziale *Pierwsi pisarze (XII wiek)*⁴ czołowe miejsce zajęła święta mniszka prawosławna – Eufrozyna Połocka, która sama nigdy nie zajmowała się twórczością literacką (choć pod koniec XII wieku weszła do kanonu literackiego jako główna bohaterka *Żywotu świętej Eufrozyny*).

Kryterium więzi z etnicznym terytorium Białorusi nie było stosowane przez M. Hareckiego konsekwentnie. W opisie trzeciego etapu rozwoju literatury białoruskiej bowiem uwzględnił Jana Barszczewskiego czy Jana Czaczota, jednak pominął Adama Mickiewicza, którego twórczość ewidentnie i na wielu płaszczyznach odnosiła się do etnicznej Białorusi⁵. Oznacza to, że kryterium konstytuującym trzeci etap rozwoju literatury białoruskiej był według M. Hareckiego język, w którym stworzone zostały utwory. Dowodzi tego chociażby fakt, że przy opisie dokonania Jana Barszczewskiego skupia się przede wszystkim na wierszach *Рабункі мужыкоў* i *Гарэліца*, o największym jego dziele – *Szlachcicu Zawalni* czyli *Białorusi w fantastycznych opowiadaniach*, jedynie wspominając⁶.

Większość z nich nie dorównywała zakresem omawianych zagadnień publikacji M. Hareckiego, która była pierwszą białoruskojęzyczną książkową publikacją historycznoliteracką, napisaną z perspektywy narodowej.

³ Wśród badaczy tych byli między innymi Zorian Dołęga-Chodakowski, Iwan Berman czy Jefim Karski. Sam M. Harecki powołuje się na zbiory Jana Czeczota, Pawła Szejna, Jeudakima Ramanowa, Iwana Nosowicza, Michała Federowskiego, Aleksandra Sierżputowskiego i in. Por. М. Г а р э ц к і, *Гісторыя беларускае літаратуры*, wyd. 4, Мінск 1926, с. 5.

⁴ Por. *ibidem*, s. 47.

⁵ Szersze rozważania na ten temat, również w pewien sposób ujmujące problem rekonstrukcji białoruskiego procesu historycznoliterackiego, zaprezentowane zostały w artykule *Перемени в историко-литературном дискурсе и их влияние на восприятие личности и достижений Адама Мицкевича* przyjętym do druku w: „Przegląd Humanistyczny”.

⁶ Por. М. Г а р э ц к і, *Гісторыя беларускае літаратуры*, wyd. 4, Мінск 1926, с. 105–107.

Brak konsekwencji, pozamerytoryczna i pozajakościowa selekcja materiału spowodowała, że z metodologicznego punktu widzenia dokonana przez M. Hareckiego rekonstrukcja białoruskiego procesu historycznoliterackiego nie była doskonała. Nie zmienia to jednak faktu, że świadczyła ona o ciągłości i żywotności białoruskiej tradycji piśmienniczej. Warto zatem zadać sobie pytanie: dlaczego owa ciągłość była tak istotna, że dla jej dowiedzenia M. Harecki poświęcił rzetelność i czystość przekazu?

Odpowiedź na to pytanie związana jest bez wątpienia z uwarunkowaniami społeczno-politycznymi towarzyszącymi tworzeniu *Гісторыі беларускае літаратуры*. Powstawała ona bowiem w czasach walki o niezależność i w okresie początków państwowości białoruskiej, przez co zrozumiałym podstawowym imperatywem dla zaangażowanych ideologicznie twórców ówczesnej kultury – w tym M. Hareckiego – było kreowanie świadomego społeczeństwa białoruskiego. Na kartach literatury odbywało się to dwutorowo. Po pierwsze – aby podkreślić konieczność integracji i jej wspólnotowe podstawy – twórcy uwypuklali etniczną jedność Białorusinów, opisując zarówno piękno języka czy kultury ludowej, jak i ciężkie życie współczesnych chłopów białoruskich⁷. Po drugie – aby przekonać, iż wspólnota ta nie jest przypadkowa, ani sztucznie hiperbolizowana przez grupę działaczy – podkreślali ciągłość historyczną, dzieje etnosu białoruskiego, rozpatrując je w kategoriach współcześnie rozumianego państwa i narodu⁸.

Historia odgrywała więc ważną rolę w literackim procesie kształtowania tożsamości narodu białoruskiego. Twórcy podkreślali szczególnie dzieje Księstwa Połockiego, które z przyczyn terytorialnych traktowali jako pierwszą białoruską strukturę państwową oraz dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego, które interpretowali jako Wielkie Księstwo Litewsko-Białoruskie ze względu, między innymi, na bliskość kulturową⁹. Stąd też nic dziwnego, iż w ówczesnym sposobie pojmowania

⁷ Stąd też dominującą tendencją wśród ówczesnych utworów literackich stał się realizm. Najwyraźniej zarysował się on chociażby w twórczości prozatorskiej Żmitraka Biaduli i Jadwihina Sz. oraz w poezji Jakuba Kołasa. Por. na przykład: З. Бяцка, *Выбранае. Аповесці і апавяданні*, Мінск 1973, Я. Калас, *Выбраныя творы*, Мінск 2006, Я. Колас, *Новая зямля*, Монахія 1952.

⁸ Polski socjolog, badacz problematyki tożsamościowej narodu białoruskiego – Ryszard Radzik w następujący sposób komentował poruszane przez ówczesnych publicystów tematy narodowe: „publicyści [...] postrzegali naród białoruski przez pryzmat bliskiego im systemu wartości narodowych i opisywali go takimi kategoriami, których nie rozumiał sam naród, to znaczy postrzegali go w taki sposób, w jaki on sam nie był w stanie siebie postrzegać”. R. Radzik, *Tożsamość Białorusinów w publicystyce „Нашей Нівы” 1906–1915*, Wystąpienie na V Międzynarodowym Kongresie Białorutenistów, Mińsk 20–21.05.2010; tekst przyjęty do druku przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Białorutenistów. Pisarze początków XX wieku wypracowali także trzeci zespół motywów – rewolucyjny. Był on jednak naturalną konsekwencją dwóch pozostałych: konieczność samodzielnej walki o niepodległość / godność / lepsze warunki życia pisarze ci argumentowali albo jednością etniczną, albo powinnością historyczną.

⁹ Takie postrzeganie Wielkiego Księstwa Litewskiego jest obecne także i we współczesnej historiografii białoruskiej (por. na przykład: М. Ермалов, *Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае*, Мінск 2000). Argumentami przemawiającymi na korzyść białoruskiego charakteru Księstwa jest między innymi fakt, iż *Statuty WKL* spisane zostały w języku starobiałoruskim, terytorialny zasięg Księstwa, symbolika (zbliżona do narodowej symboliki

historii literatury białoruskiej, reprezentowanym przez M. Hareckiego, dominującym czynnikiem była właśnie ciągłość historyczna. Jej nadrzędne znaczenie ideologiczne powodowało, że poszczególne etapy rozwoju literatury ilustrowane były często jednym utworem, bądź dorobkiem jednego działacza (nierzadko w większej mierze społecznego niż kulturowego – jak miało to miejsce w przypadku św. Eufrozyny, której obecność w *Гісторыі беларускае літаратуры* miała podkreślić średniowieczne korzenie piśmiennictwa).

Wskazuje nam to na jeszcze jeden ważki element wpływający na podejście badaczy do badań literaturoznawczych: przekonanie o misyjności literatury, nadawanie jej roli służebnej wobec potrzeb narodu. Nie jest to zjawisko stricte białoruskie: było chociażby jedną z cech wyróżniających polski romantyzm, a wiele lat później Milan Kundera ujmował je w kategoriach stałej zależności między kulturą a tożsamością narodową¹⁰. Chociaż w dziejach większości europejskich literatur narodowych jest ono elementem historycznym, to na Białorusi trwa właściwie nieprzerwanie do dziś (choć zmienia się zakres jego występowania), czego dowodem może być między innymi to, że zaproponowany przez M. Hareckiego schemat rozumienia białoruskiego procesu historycznoliterackiego „od folkloru, poprzez wieki, aż do współczesności” powtarzają za nim niemal wszyscy badacze historii literatury białoruskiej¹¹, utrwalając w świadomości narodu chronologiczne ujęcie procesu historycznoliterackiego od czasów starożytnych.

Nie oznacza to jednak, że wizja M. Hareckiego dotycząca rekonstrukcji białoruskiego procesu historycznoliterackiego trwa niezmienną od początków XX wieku. Stałym elementem pozostaje jedynie jej podporządkowanie ideom narodowym, zaś sama rekonstrukcja ulega licznym przemianom. Najdotkliwsze z nich sięgają swymi korzeniami okresu powojennego, szczególnie lat 60. i 70. Ówczesna ewolucja białoruskiego literaturoznawstwa miała oczywiście bezpośredni związek z komunistyczną indoktrynacją nauki. Jako pierwsza owej indoktrynacji podlegała historiografia, czego efektem było stworzenie „radzieckiej historii Białorusi”. Zgodnie z jej założeniami, jak stwierdza Alaksandar Smalanczuk:

białoruskiej) oraz rezydowanie księcia Mendoga w Nowogródku. Więcej na ten temat patrz: H. S a h a n o w i c z, *Współczesna historiografia białoruska o kształtowaniu się narodu i państwa pomiędzy Rzeczpospolitą, Wielkim Księstwem Litewskim a Rosją*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 2, s. 19–30.

¹⁰ W opublikowanym w latach 80. znanym eseju *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej* pisał: „Tożsamość narodu czy cywilizacji odbija się i streszcza w całości wytworów duchowych, którą zwykło się nazywać kulturą. Jeśli ta tożsamość jest śmiertelnie zagrożona, życie kulturalne nasila się i rozwija, a kultura staje się wartością, wokół której skupia się cały naród”. Por. M. K u n d e r a, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, „Zeszyty Literackie” 1984, nr 5.

¹¹ Por. na przykład: *История белорусской дооктябрьской литературы*, под ред. В. Б о - р и с е н к о, Мінск 1977, *Гісторыя беларускай літаратуры. Старажытны перыяд*, пад рэд. М. Л а з а р у к а, А. С е м я н о в і ч а, Мінск 1997; *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах*, т. 1, *Даўняя літаратура XI – першая палова XVIII стагоддзя*, пад рэд. В. Ч а м я р ы ц к а г а, Мінск 2006.

„Dzieje Białorusi były w istocie podmieniane na historię Rosji z zachowaniem pewnych lokalnych przykładów. Te ostatnie wzmacniały jedynie koncepcję «białoruskiego regionalizmu» w odniesieniu do rosyjskiego Centrum. Wszystko, co miało miejsce przed październikiem 1917 r., było przedstawiane jako przygotowania do «Wielkiej Rewolucji Październikowej». Właśnie to wydarzenie kończyło okres «prahistorii» i rozpoczynało właściwą historię Rosji oraz jej części składowej – narodu białoruskiego”¹².

Taka interpretacja dziejów Białorusi uniemożliwiała badaczom literatury sięganie do „czasów starożytnych”. Wobec powyższego w ówczesnych badaniach literaturoznawczych utrzymywała się koncepcja głosząca, iż początki literatury białoruskiej sięgają XIX wieku i wiążą się z działalnością ówczesnych folklorystów (Jana Barszczewskiego, Jana Czeczota¹³). Dla białoruskiego literaturoznawstwa główną konsekwencją zmiany podejścia do dziejów piśmiennictwa było więc znaczne zawężenie materiału badawczego. W związku z powyższym ówcześni naukowcy zaczęli przywiązywać większe znaczenie do analizy poszczególnych zjawisk występujących w obrębie procesu historycznoliterackiego¹⁴.

O ile zatem interpretacja historii literatury białoruskiej na początku XX wieku miała charakter diachroniczny i rozciągała się od XI wieku do współczesności, o tyle interpretacja powojenna skupiała się jedynie na dwóch stuleciach i rozwijała się w sposób synchroniczny: włączając w zakres swoich badań nowe konteksty, nowe postaci i nowe utwory. To właśnie wtedy w obrębie białoruskich dociekań literaturoznawczych pojawiła się postać Adama Mickiewicza, nazwanego przez Aleha Łojkę „założycielem białoruskiej szkoły w literaturze polskiej”¹⁵. Koncepcja istnienia tej szkoły¹⁶, choć dość kontrowersyjna z punktu widzenia współczesnych badaczy niebiałoruskich, pozwoliła Alehowi Łojce i jego licznym kontynuatorom na pełne włączenie do białoruskiego procesu historycznoliterackiego takich postaci XIX-wiecznych jak wspomniani J. Czeczot, W. Dunin-Marcinkiewicz czy J. Barszczewski, co miało ogromne znaczenie dla spójności owego procesu. Według wizji historycznoliterackiej tworzonej od czasów M. Hareckiego to właśnie ci twórcy inaugurowali proces rozwoju ś w i a d o m e j, dojrzałej i narodowej literatury białoruskiej. Jednocześnie jednak nie podlega dyskusji fakt, że Jan Czeczot i Jan Barszczewski tworzyli głównie w języku polskim, a te (nieliczne) utwory, które napisali w języku białoruskim, miały w większości charakter etnograficzny (język

¹² A. S m a l a n c z u k, *Problemy rozwoju białoruskiej historiografii postsowieckiej albo nauka pod jarzmem „sowieckości”*, przeł. K. Bortnowska, „Studia Białorutenistyczne” 2011, nr 5, s. 89.

¹³ Por. na przykład: *Пачынальнікі. З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. К і с л а ў, Мінск 1977.

¹⁴ Wyjątek na tym tle stanowić mogą teorie Ściapana Majchrowicza, który już pod koniec lat 50. w duchu socjalistycznym udowadniał, że historia literatury białoruskiej sięga swymi korzeniami końca XVIII wieku i jest związana z pojednaniem Białorusi z Rosją. Por. C. M a й х р о - в і ч, *Нарысы беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 1957, s. 3.

¹⁵ A. Л о ў к а, *Адам Міцкевіч і беларуская літаратура*, Мінск 1959, s. 89.

¹⁶ Warto podkreślić, że koncepcja ta nie była oryginalnym pomysłem A. Łojki. Na istnienie „szkoły białoruskiej w literaturze polskiej” zwracał uwagę już pod koniec XIX wieku R. Podbereski. Por. E. M i r o n o w i c z, O. Ł a t y s z o n e k, *Historia Białorusi*, Białystok 2002.

pełnił tu więc funkcję urealnijającą przedstawione tematy), żartobliwy (język był jednym z elementów dowcipu), albo parenetyczny (utwory skierowane do chłopów, więc język był elementem umożliwiającym osiągnięcie celów dydaktycznych)¹⁷. Choć zatem tworzyli oni w języku białoruskim, to był on przez nich traktowany w pewien sposób przedmiotowo – jako jeden z elementów stylistyki. Aleh Łojka obwieszczając istnienie *szkoły białoruskiej* w literaturze polskiej z jednej strony pozbywał się konieczności dyskutowania o poglądach należących do niej pisarzy (wszak byli oni przedstawicielami literatury polskiej), z drugiej zaś implikował ich świadomy wybór językowy, co pozwalało mu na równoczesne włączenie ich do literatury białoruskiej i tym samym spojenie białoruskiego procesu literackiego¹⁸.

Choć, jak już wspomniano, koncepcja ta pozwoliła na uporządkowanie wizji białoruskiego procesu historycznoliterackiego, to jednocześnie silnie wiązała ów proces z literaturą polską. Co więcej, sytuowała piśmiennictwo białoruskie w pozycji swoistego odłamu czy odgałęzienia literatury polskiej. Dla białoruskiego środowiska literaturoznawczego, które po odwilży zdynamizowało swoje działania w kierunku krzewienia nacjonalistycznej wizji nauki, koncepcja ta była nie do przyjęcia. Dlatego też w 1977 roku A. Łojka wydał *Гісторыю беларускай літаратуры*, w której zaprezentował jej wyewoluowaną wersję. W publikacji stwierdzał bowiem, iż równoległe ze *szkołą białorską* w literaturze polskiej kształtował się także *nurt literatury dwujęzycznej* w literaturze białoruskiej¹⁹. W związku z tym twórców takich jak J. Czeczot, J. Barszczewski czy W. Dunin Marcinkiewicz zaliczał już do tego drugiego nurtu²⁰. Podkreślał także, że literatura białoruska rozwijała

¹⁷ Zarówno Jan Czeczot, jak i Jan Barszczewski zajmowali się głównie zbieraniem białoruskiego folkloru. Zapisane pieśni czy bajki wydawali w języku polskim [Por. J. C z e c z o t, *Pieśni wieśniacze znad Niemna i Dźwiny*, Wilno 1839; J a n B a r s z c z e w s k i, *Szlachcic Zawalnia albo Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*, Petersburg 1844–1846]. W języku białoruskim pisali jedynie krótkie wiersze. Do dziś zachowały się po trzy „białoruskie” utwory każdego z nich: wiersze Яжовыя, Да пакінце горла драць і Едзеш, міленькі Адам Jana Czeczota oraz Дзеванька, Гарэліца і Бунт хлопаў (Рабункі мужыкоў) Jana Barszczewskiego. Jan Czeczot uważał nawet, że nie istnieje coś, co można by nazwać językiem białoruskim, a wykorzystywany przez siebie nazywał *mową sławiano-krewicką*. [Por. J.M. R y m k i e - w i c z [i in.], *Mickiewicz. Encyklopedia*, Warszawa 2001].

¹⁸ Warto jednak podkreślić, że prezentowany przez A. Łojkę sposób pojmowania *szkoły białoruskiej* w literaturze polskiej nie był wolny od uproszczeń, z których najbardziej rażąca była charakterystyka procesu „przechodzenia z literatury polskiej do literatury białoruskiej” poszczególnych pisarzy. Trudno dziś osądzić, co miał na myśli badacz, sugerując owo „przechodzenie”, tym bardziej, że zmiana wyboru językowego (z polskiego na białoruski) w twórczości żadnego z omawianych pisarzy nie odbywała się ewolucyjnie – utwory w obu językach tworzyli oni równoległe.

¹⁹ Por. A. Л о й к а, *Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд*, ч. 1, Мінск 1977, c. 27.

²⁰ W ogóle w *Гісторыі беларускай літаратуры* A. Łojka prezentował znacznie bardziej nacjonalistyczną interpretację procesu historycznoliterackiego na Białorusi i próbował ją uzasadnić z punktu widzenia historyczno-politycznego. Stwierdzał on między innymi, iż późne pojawienie się literatury białoruskiej uwarunkowane było układem sił politycznych. Pisał: „Literatura białoruska powinna była zaznaczyć swoje istnienie na styku dwóch wysoko-rozwiniętych literatur – ruskiej i polskiej [...] w warunkach, gdy pojawienie się utworów

się niezależnie od polskiej i że traktowanie jej w kategoriach „odgałęzienia” literatury polskiej jest błędne.

Badacz wyraźnie zatem zaznacza zmianę ideologicznego nastawienia – literatura białoruska i polska przedstawiane są jako odrębne zjawiska kulturowe. Co więcej, stwierdza on, iż:

„Literatura polska w pierwszej połowie XIX wieku dość szeroko wykorzystywała materiały z historii narodu białoruskiego, białoruski folklor, pokazywała życie i warunki białoruskiej wsi, białoruskiego chłopca”²¹.

Przykładami tego wykorzystania są według A. Łojki *Ballady i romanse* oraz *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza. W takim ujęciu to już nie literatura białoruska czerpie inspiracje z polskiej, tylko odwrotnie. Nie ma już tu także miejsca na dyskusję o pojmowaniu przynależności narodowej – dzieje narodu białoruskiego są po prostu faktem. Wizja ta w znacznym stopniu nobilitowała znaczenie kultury i literatury białoruskiej i była zgodna z nacjonalistycznymi założeniami postrzegania białoruskiego procesu historycznoliterackiego.

Kolejnym przemianom białoruskie literaturoznawstwo ulegać zaczęło po rozpadzie Związku Radzieckiego. Okres nazywany przez niektórych badaczy *nową sytuacją literacką*²² stworzył nowe możliwości badawcze. Wolna od komunistycznej indoktrynacji nauka mogła się wreszcie rozwijać we wszelkich możliwych kierunkach. W dziedzinie literaturoznawstwa zaowocowała ona włączaniem do rozważań białoruskiego piśmiennictwa okresu przedpaństwowego, analizą pisarzy wykluczonych z dyskursu przez cenzurę czy też badaniami białoruskiej literatury emigracyjnej.

Choć okres ten nie trwał długo²³, to zdołał całkowicie zmienić ukierunkowanie dalszego rozwoju białoruskiego literaturoznawstwa. O ile wcześniej nadrzędnym celem ideologicznym badaczy literatury białoruskiej była walka o tożsamość, o tyle teraz – w warunkach państwowości i niezależności, w pełni tę tożsamość sankcjonujących – nadrzędna stała się idea europeizacji – udowodnienia, że literatura białoruska nie jest młodą, rozwijającą się literaturą, tylko literaturą o długiej tradycji, od wieków włączającą się w ogólnoeuropejskie nurty. Takie podejście jest bez wątpienia odpowiedzią chociażby na wywodzącą się z początków XX wieku

w języku białoruskim traktowane było jako element „polskiej intrygi” – dążeń polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego do oderwania Białorusi od „praojczyzny”. Por. *Ibidem*, s. 49.

²¹ *Ibidem*, s. 27.

²² Por. B. Акудовіч, *Уводзіны ў Новую літаратурную сітуацыю*, Мінск 2004 oraz Г. Кісліцына, *Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадыгмы*, Мінск 2006.

²³ Po zdobyciu władzy przez Aleksandra Łukaszenkę w nauce zaczęły być stopniowo przywracane normy komunistyczne. Najdobitniej odbiło się to w historiografii, o czym pisał Alaksander Smalanczuk [Por. A. Smalanczuk, *op. cit.*]. W zakresie literaturoznawstwa jednak nadal istnieją pewne tematy „niewłaściwe”, na czele których znajduje się twórczość białoruskich emigrantów.

koncepcję *zachodniorusizmu*²⁴, która mimo licznych przemian społeczno-politycznych na stałe zakorzeniła się w świadomości wielu wschodnich badaczy²⁵. Jest też w pewnym sensie kolejnym etapem walki o tożsamość – tym razem jednak uznanie tej tożsamości przez przestrzeń europejską. Młodzi twórcy i badacze literatury białoruskiej w europeizacji swej kultury dostrzegają także szansę na jej ostateczną dekomunizację – zmianę sposobu postrzegania jej przez Europejczyków w taki sposób, by nie była już uważana za część składową byłego „bloku wschodniego”, a postrzegana w kategoriach jednostkowych²⁶.

W związku z tymi przemianami w białoruskim dyskursie historycznoliterackim pojawiać się zaczęły nowe ujęcia metodologiczne, nowe tematy i nowe postaci. O ile jeszcze w latach 70. typowym kontekstem do rozpatrywania dorobku pisarzy białoruskich była literatura rosyjska²⁷, o tyle na początku nowego stulecia badacze mówili już o białoruskim renesansie, białoruskim realizmie czy białoruskim postmodernizmie²⁸. Coraz większa liczba współczesnych publikacji naukowych dotyczy postaci (bądź utworów), które zgodnie z dotychczasowym rozumieniem przyporządkowywane były do kultur państw sąsiednich. Adamowi Mickiewiczowi towarzyszą więc Franciszka Urszula Radziwiłłowa czy Ignacy Chodźko²⁹. We wszystkich przypadkach kluczem decydującym o przynależności danego twórcy do kultury białoruskiej jest czynnik kulturowy, czyli obecność w jego utworach tematyki związanej z etnicznym terytorium i folklorem Białorusinów.

Pod względem metodologicznym rekonstrukcja białoruskiego procesu historycznoliterackiego przeszła więc swoistą ewolucję: od ukierunkowania wyłącznie diachronicznego (w imię wykazania ciągłości procesu), poprzez ukierunkowanie synchroniczne (częściowo wymuszone przez panujący ówczesnie ustrój komuni-

²⁴ Koncepcję *zachodniorusizmu* na terytorium współczesnej Białorusi propagowało głównie czasopismo „Вестник Западной России”. Zgodnie z jej założeniami, Białoruś i Ukraina były jedynie regionami Rosji charakteryzującymi się specyficznymi cechami etnograficznymi. Żarliwsi wyznawcy tej teorii nawoływali do delegalizacji języków białoruskiego i ukraińskiego, co miało wspomóc proces jednoczenia państwa. Por. *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*, Мінск 1999.

²⁵ Por. na przykład sposób traktowania twórczości Wasila Bykawa [w:] *Historia literatury rosyjskiej XX wieku*, pod red. A. D r a w i c z a, Warszawa 2007.

²⁶ Koncepcja europeizacji może być także rozpatrywana w innym kontekście jako kontrpropozycja dla głoszonych przez Aleksandra Łukaszenkę idei ponownego zjednoczenia ZSRR. Renesans komunistycznych reguł życia państwowego, realizowany przez prezydenta Białorusi przez ostatnie 20 lat, w ocenie wielu białoruskich badaczy grozi unicestwieniem białoruskiego dorobku kulturowego. W takim ujęciu zatem walka o europeizację kultury białoruskiej jest tożsama z walką o tożsamość z początków XX wieku.

²⁷ Stąd też typowe dla literaturoznawstwa białoruskiego określenia „białoruski Jesienin” (o Jazepie Puszczy) czy „białoruski Dostojewski” (o Kuźmie Czornym). Por. na przykład A. A д а м о в і ч, *Маштабнасць прозы. Урокі творчасці Кузьмы Чорнага*, Мінск 1972, s. 34–58.

²⁸ Por. na przykład: Л. Б а р ш ч э ў с к і, П. В а с ю ч э н к а, М. Т ы ч ы н а, *Беларуская літаратура і свет. Ад эпохі рамантызму да нашых дзён. Папулярныя нарысы*, Мінск 2006.

²⁹ Por. na przykład: Н. Р у с е ц к а я, *Невядомыя вершы Ф.У. Радзівіл*, „Acta Albaruthenica” 2007, t. 6, s. 284–293., Н. Р у с е ц к а я, *Фунеральная паззія Ф.У. Радзівіл*, „Acta Albaruthenica” 2005, t. 5, s. 104–110., З. Т ы ч ы н а, *Сон як мастацкі прыём ва УСПАМІНАХ КВЕСТАРА Ігната Ходзькі*, „Acta Albaruthenica” 2005, t. 5, s. 116–120.

styczny), po swoiste ukierunkowanie hybrydalne, łączące uwarunkowaną podejściem diachronicznym ciągłość procesu rozwojowego z wywodzącym się z badań synchronicznych wykorzystywaniem kryterium związków kulturowych z etnicznym terytorium Białorusi. Na wszystkich etapach rekonstrukcji jednak wyraźnie zarysowywał się czynnik ideologiczny, który warunkował przemiany i w pewnym sensie kształtował sposób myślenia o literaturze białoruskiej. Dlatego rekonstrukcja procesu historycznoliterackiego miała i ma na Białorusi charakter narodowy – nie da się oceniać jej w oderwaniu od przesłanek ideologicznych. Według znanego historyka i teoretyka literatury, Jerzego Ziomka, jest to zjawisko naturalnie towarzyszące czynnościom porządkującym proces historycznoliteracki. Badacz ów stwierdzał, iż

„Periodyzacja historycznoliteracka ma oczywiście cele praktyczne, ale daleko poza nie wykracza. Periodyzowanie jest pewnym sposobem rozumienia historii literatury, ponieważ wszelkie dzielenie i łączenie tworząc konfigurację orzeka zarówno o wartościach, jak i o siłach napędowych procesu historycznoliterackiego”³⁰.

Bez ewaluacji słuszności białoruskiej rekonstrukcji procesu historycznoliterackiego można stwierdzić ponad wszelką wątpliwość, iż orzeka ona przede wszystkim o wartościach narodowych, kondycji białoruskiej tożsamości narodowej i jej nieprzerwanej więzi z formowaniem się kultury narodowej. Obraz literatury białoruskiej, który wyłania się w efekcie takiego pojmowania procesu historycznoliterackiego, jest jednak niepełny i nie zawsze rzetelny. Trwanie przy podkreślaniu ciągłości owego procesu, skutkujące stosowaniem uproszczeń kryterialnych, niweluje wysiłek pokoleń, które dynamizowały proces rozwoju literatury białoruskiej i „nadrabiały” kilka etapów odnotowanych w rozwoju literatur zachodnioeuropejskich w obrębie swojej własnej twórczości. Stosowanie hybrydalnej metodologii wbrew pozorom nie służy europeizacji literatury białoruskiej: skutkuje przede wszystkim podważeniem wiarygodności stosowanych kryteriów i w efekcie marginalizacją literatury białoruskiej w dyskursie zachodnioeuropejskim. Z pewnej perspektywy zatem narodowa rekonstrukcja białoruskiego procesu historycznoliterackiego eliminuje podmiotowe rozważania o piśmiennictwie Białorusi w kontekście europejskim. Uzupełnienie jej refleksją teoretyczną, uporządkowanie kryteriów i podkreślenie ciągłości na tych etapach, na których ona faktycznie występowała, mogłoby uczynić z białoruskiego procesu historycznoliterackiego niezwykle interesujący przedmiot badań orzekający w mniejszym stopniu o indywidualnym charakterze literatury białoruskiej, a w większym – o mechanizmach kierujących kształtowaniem się literatur narodowych w ogóle.

³⁰ W dalszym ciągu swoich rozważań Jerzy Ziomek konstatował: „Nie ma jednej periodyzacji, tej najślusniejszej, ponieważ jest ona pojmowaniem. Spór o dzielenie i łączenie materiału historycznego jest zawsze sporem o wartości”. J. Ziomek, *Epoki i formacje w dziejach literatury polskiej*, „Pamiętnik literacki” 1986, z. 4. s. 23.

Katarzyna Bortnowska

National reconstruction of historical development of Belarusian literature

Abstract

The article presents the mechanisms responsible for the reconstruction of the historical development of Belarusian literature from the beginning of the twentieth century. It indicates the most interesting trends in Belarusian literary studies, which have had a direct impact on the perception and interpretation of the history of Belarusian literature. An attempt is also made to assess their determinants. The purpose of the article was to demonstrate that the process of reconstruction of the historical development of Belarusian literature has been, from the beginning, strongly linked to the developing ideology of national liberation.